

протагоніста сприяло пізнанню протагоністом неусвідомлених тенденцій власної поведінки.

Отже, непрофесіоналізм психолога виявився в тому, що у процесі психокорекційної роботи у поле зору потрапляли лише свідомі аспекти психіки суб'єкта (наприклад, комунікати психолога 5, 16, 18, 21, 23, 25); у неволодінні інструментарієм процесуальної психодіагностики при особистісній психокорекції (комунікати психолога 12, 14, 20, 27, 30); нерозумінні взаємозв'язків між свідомою і несвідомою сферами психіки суб'єкта та їх впливу на характер психологічних захистів (комунікати психолога 5, 16, 18, 21, 25 та ін.). Така непрофесійна робота призвела до порушення психологом етичних норм (комунікати психолога 7, 12, 14, 20, 27), які передбачають рівність позицій (психолога та суб'єкта), непомітність психологічного впливу, високу емоційну сензитивність, уміння недирективно змоделювати ситуації спілкування. Перераховані аспекти є надважливими у професійній діяльності психолога-практика, оскільки особистісні проблеми кожної людини індивідуально неповторні.

Таким чином, здійснення професійної психокорекції психологів-практиків шляхом супервізії дає змогу виявляти, крім прогалів у теоретичних знаннях професійну взаємодію із суб'єктом, що сприяє розвитку об'єктивності й здатності працювати в актуальній ситуації, а також адекватно оцінювати результати своєї фахової діяльності.

1. *Глэддинг С.* Психологическое консультирование. – 4-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 736 с.

2. *Гротьян М.* Переписка З. Фрейда // Энциклопедия глубинной психологии. – М.: ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – Т. I. Зигмунд Фрейд: жизнь, работа, наследие. – С. 31–143.

3. *Джейкобс Д., Дэвид П., Мейер Д. Дж.* Супервизорство. Техника и методы корректирующих консультаций: Руководство для преподавателей психодинамической психотерапии и психоанализа. – СПб.: Б.С.К., 1997. – 235 с.

4. *Карвасарский Б. Д.* Энциклопедия психотерапии – СПб.: ЗАО "Изд-во "Питер", 1999. – 752 с.

5. *Краутер К.* Супервизирование в учреждениях // Супервизия супервизора: Практика в поиске теории – М.: Когито-Центр, 2006. – С. 153–177.

6. *Кулаков С. А.* Лечебные аспекты супервизии (исследование единичного случая) // Психодрама и современная психотерапия. – 2005. – № 4. – С. 31–41.

7. *Лейбин В. М.* Словарь-справочник по психоанализу – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.

8. *Осипова А. А.* Общая психокоррекция – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 512 с.

9. Психологическая энциклопедия / Под ред. Корсини Р., Ауэрбаха А. – СПб.: Питер, 2003. – 1096 с.

10. Супервизия супервизора: Практика в поиске теории – М.: Когито-Центр, 2006. – 352 с.

11. *Уортон Б.* Супервизия в аналитическом обучении // Супервизия супервизора: Практика в поиске теории – М.: Когито-Центр, 2006. – С. 129–152.

12. *Урсано Р, Зонненберг С., Лазар С.* Психодинамическая психотерапия – М., 1992. – 158 с.

13. *Ховкинс П., Шохет Р.* Супервизия. Индивидуальный, групповой и организационный подходы. – СПб.: Речь, 2002. – 352 с.

14. *Яценко Т. С.* Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория і практика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 679 с.

Надійшла до редакції 15.01.2008.

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ КОНТРПЕРЕНОСУ У ПСИХОКОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ

Сергій ХАРЕНКО

Copyright © 2008

Розвиток практичної психології та психологічної служби вимагає ґрунтовного вивчення проблеми психічного вигорання з метою його нівелювання та підвищення професійного рівня психолога. Впровадження групових психокорекційних занять з підлітками вимагає від нього власної відкорегованості. Її відсутність приводить до виникнення реакцій контрпереносу, які часто зумовлюють появу емоційного навантаження та психічного вигорання. Психокорекційна робота з підлітками передбачає врахування психологічних особливостей дітей цього віку і наявності певних професійних рис психолога.

Мета дослідження: у процесі психокорекційної взаємодії з підлітками об'єктивувати деструктивний вплив контрпереносу, котрий породжений особистісною невідкорегованістю практичного психолога.

Упродовж останніх років у роботі психологічних служб основна увага зосереджується на розробці методів, спрямованих на виявлення індивідуальної непов-

торності психіки учнів. Спостерігається використання практичним психологом психотерапевтичних засобів глибинно-психологічного спрямування з метою надання школярам психологічної допомоги. Здійснюється консультування персоналу школи з питань вікових особливостей та психологічного розвитку дітей, надається потрібна допомога у налагодженні з ними доброзичливих стосунків.

Орієнтація практичного психолога на роботу глибинно-психологічного змісту вимагає від нього особливої підготовки, яка передбачає здійснення корекції власної особистості задля формування важливих особистісних та професійних рис. Про її доцільність свідчать теоретичні здобутки і практичний досвід відомих вітчизняних спеціалістів – Г.А. Балла, О.Ф. Бондаренка, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, Н.А. Побірченко, Н.І. Пов'якель, В.А. Семиченко, В.О. Татенка, Н.В. Чепелевої, Т.С. Яценко та ін. Вони вказують на потребу формування певних особистісних

та професійних рис у єдності з власною корекцією. Важливим їх досягненням є розробка методів і прийомів особистісної психокорекції практичного психолога, які передбачають усвідомлення й нівелювання внутрішніх конфліктів, розвиток самокорекції, формування здатності застосовувати отримані знання у професійній діяльності.

Згармонізованість свідомої та несвідомої сфер психіки, соціально-перцептивний інтелект, професійна інтуїція – засадничі передумови успішної роботи практичного психолога, вони сприяють збереженню психічного здоров'я, унеможливають реакцію контрпереносу на її психологічний матеріал. В іншому разі виникає “синдром вигорання”, головню через психологічну нестійкість, спричинену існуванням у практичного психолога внутрішньої проблематики та домінуванням несвідомих тенденцій. Високий рівень теоретичної підготовки не завжди забезпечує нівелювання цієї внутрішньої проблематики, яка часто бере верх над професійними рисами психолога.

Уперше феномен “психічного вигорання” був описаний американським психопатологом Х. Фрейденбергом. Стан психічного вигорання “характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності і втоми, викликаних власною роботою, і поєднує у собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень” [див.: 6, с. 53]. Цей стан спричиняє руйнування особистості, коли наявним стає регрес її професійної діяльності. На думку К. Маслач, психологічна небезпека “напружених взаємин полягає в тому, що професіонали мають справу з різними негативними людськими проблемами, які важким тягарем лягають на їхні плечі” [6, с. 54].

Психічне вигорання – це самостійний феномен, не тотожний іншим станам (втомі, стресу, депресії), котрі існують у професійній діяльності й мають спільні з ним ознаки. Наявність особистісної проблематики, невідкорегованості практичного психолога часто є передумовою виникнення неадекватних реакцій під час роботи з підлітками, котрі зумовлюють виникнення у нього феномена психічного вигорання. Активний вияв цієї проблематики спостерігається у підлітковому віці, який здійснює істотний вплив на подальше життя особистості.

Підлітки залежні від первинних лібідних об'єктів, тобто від відношення з близькими людьми (батьками, сіблінгами, дідусями, бабусями та ін.), є для них актуальними, тому деякі аспекти цих відношень у процесі психокорекційної роботи з ними “будуть виявлятися у переносі на терапевта” [2, с. 52]. Відносини з первинними лібідними об'єктами характеризуються значним емоційним навантаженням, що частково може переноситися на практичного психолога, продукуючи виникнення в нього реакцій контрпереносу.

Ч. Райкрофт визначає явище переносу (трансферу) як “процес, котрий охоплює: а) переміщення на свого аналітика відчуттів, уявлень і т. п., пов'язаних з людьми із минулого; б) ставлення до аналітика як до об'єкта свого минулого; в) проектування на аналітика об'єкта уявлень, отриманих шляхом інроєкції; г) наділення аналітика значущістю іншого, зазвичай попереднього, об'єкта” [7, с. 205]. Цей феномен “більшою частиною

є несвідомим, пацієнт не сприймає різноманітні джерела переносу і пов'язані з ним фантазії, установки і відчуття (любов, ненависть, гнів тощо)” [5, с. 138]. У психоаналізі перенос трактується як трансформація відношень між суб'єктом та аналітиком, що забезпечується інфантильними потягами і бажаннями. З. Фройд відмічає, що суб'єкт “виявляє особливий інтерес до особистості лікаря. Все, що пов'язано з цією особистістю, здається йому значнішим, ніж його власні справи, і відволікає його від хвороби. Спілкування з ним стає на деякий час дуже приємним: він особливо обережний, намагається, де можливо, проявити вдячність, виявляє витонченість і позитивні риси своєї суті, які ми, можливо, і не прагнули у нього віднайти” [8, с. 281].

Думки психологів стосовно користі чи шкідливості феномена переносу в процесі психокорекційної роботи розходяться. Так, Н. Ф. Каліна зазначає: “Перенос розглядається як важливий терапевтичний фактор психоаналізу й одночасно – як одне з найсерйозніших укладень у психоаналітичній роботі” [1, с. 48]. Цілющий вплив переносу полягає в тому, що з його допомогою відтворюються минулі несвідомі конфлікти та витіснені змісти, які стають доступними свідомості і заново переживаються особистістю у процесі психокорекції. Успішність останнього залежить від здатності психолога не лише об'єктивувати вияви переносу суб'єкта, а й з'ясувати його детермінанти. Таким чином, явище переносу може використовуватися психологом як засіб, що сприяє успішній психокорекційній роботі з підлітками. Але це вимагає наявності практичних навичок роботи з несвідомою сферою суб'єкта та власної відкорегованості психолога задля уникнення перенесень свого інфантильного досвіду на особистість підлітка, що отримало назву контрпереносу.

Контрперенос “відображає власні несвідомі реакції аналітика на пацієнта і є дериватом попередніх ситуацій життя аналітика” [5, с. 98]. Цей феномен може спричинюватися такими факторами, як переносом протагоніста, його особистістю, специфічністю матеріалу, всією психокорекційною взаємодією. Відчуття, конфлікти, які пробуджуються у психолога, нерідко мають інфантильний характер і стосуються переважно первинних лібідних об'єктів. Часто психолог ідентифікується з протагоністом і “застрягає” на його матеріалі. Реакції контрпереносу в психокорекційній роботі інколи привносять негативний відтінок стосовно психолога, породжуючи феномен психічного вигорання.

Згідно з Р. Зінгером, реакції контрпереносу можна поділити на три категорії: 1) ірраціональної “доброти” і “турботи”; 2) ірраціональної ворожості щодо пацієнта; 3) тривожні реакції психолога, викликані взаємовідносинами з протагоністом [4, с. 232]. Вчений указував, що контрперенос у психолога виявляється тоді, “коли він боїться переживань і думок, викликаних терапевтичною роботою і коли його бажання уникнути тривоги та її психодинамічні корені змушують його до прийняття захисних установок” [4, с. 231]. Інколи контрперенос інтерпретують як такі форми поведінки психолога, котрі копіюють дії протагоніста, тобто як реакції повторення, які унеможливають засвоєння нового досвіду і часто провокують виник-

нення деструкцій. У більш широкому розумінні контрперенос трактується як небажання психолога “дізнатись або засвоїти щось нове про самого себе” [4, с. 231]. Це – показник особистісної невідкорегованості психолога та дії системи психічних захистів, які забезпечують суб’єктивну зінтегрованість психіки. У зв’язку з цим у психолога може актуалізуватися вороже ставлення до протагоніста. Воно набуває явної чи прихованої форми, виявляючись у помилкових діях, оцінюванні, прихованих неприязні, гніві, ворожості тощо. Часто психолог відчуває провину, усвідомлюючи наявність у себе зворотних відчуттів до суб’єкта, що спричиняє уникнення будь-якого емоційного відгуку. Саме тому аналітичний процес інколи характеризується нечутливістю і відторгненістю.

Отже, явище контрпереносу – це зворотна реакція на перенос підлітка, породжена актуальною взаємодією з первинними лібідними об’єктами. Особливо це характерно для тих психологів, у яких підлітковий період розвитку характеризувався подіями, що залишили значний емоційний “слід”. Останній спричиняє відтворення подібних відношень у стосунках з іншими людьми, зокрема з підлітками. Досить часто відтворюваними є події, які не зазнали розв’язання у даний період розвитку, зумовивши фіксацію психіки на ньому, що продовжує “токсикувати” поведінку вже дорослої людини. В такому випадку спостерігається значне емоційне задіяння психолога у презентований матеріал підлітка. Надмірний вияв будь-якої емоції психолога є свідченням неадекватного сприймання матеріалу. Тому його реакція набуватиме специфічного відтінку, неадекватності, включень особистісного змісту, стимулюючи емоційне виснаження як сутнісну ознаку психічного вигорання.

Вкраплення в роботу особистісного змісту, який менше стосується протагоніста, а переважно зосереджується на особистості психолога, унеможлиблює адекватну діагностику несвідомих виявів підлітка. Це зумовлює неправильне розуміння матеріалу психологом, а в гіршому випадку спричиняє виникнення неадекватних дій. Така реакція не лише позбавлена діагностичної здатності відчуттів у протагоніста, але й часто є свідченням зосередженості на власному інфантильному досвіді, який не обов’язково відповідає матеріалу суб’єкта. Важлива передумова цього – власна невідкорегованість психолога, яка продукує вияви особистісної проблематики у процесі психокорекційної роботи з підлітками.

Іншими словами, під впливом контрпереносу робота аналітика з дитьми характеризується конфліктністю і значно відхиляється від принципу реальності (ситуації “тут і тепер”). Тут несвідомо привноситься матеріал психолога, який перешкоджає особистісній корекції підлітка. Це нівелює позицію нейтральності аналітика під час роботи глибинно-психологічного спрямування. Крайнім виявом явища контрпереносу є “відігравання” психологом, за участю підлітків, ситуації власного дитинства. Психолог повинен уникати виникнення реакцій, які провокуються поведінкою підлітка, а замість цього – вказувати на його несвідоме

бажання викликати у сторонніх людей поведінку, характерну для значимих людей.

Важливою є здатність психолога усвідомлювати наявність реакції контрпереносу, адже, будучи непроаналізованою, вона може стати бар’єром у процесі адекватного діагностування несвідомої сфери суб’єкта. Тому усвідомлення психологом власних реакцій переносу на матеріал дитини, котрі формують контрперенос, сприяє адекватній діагностико-корекційній взаємодії. Все це вимагає від практичного психолога власної відкорегованості, яка сприяє адекватному розумінню ситуації взаємодії, діагностуванню перенесень дитини, нівелюванню реакцій контрпереносу, що унеможливлуватиме виникнення стану психічного вигорання у психокорекційній роботі з підлітками. Лише відкорегований психолог здатний аналізувати виникаючі у процесі роботи конфлікти, здійснювати самоаналіз власних неадекватних (неусвідомлюваних) виявів з метою самокорекції та використовувати реакцію контрпереносу на користь психокорекційного процесу.

Так, П. Хейманн наголошує, що “емоційний відгук аналітика на пацієнта у зв’язку з аналітичною ситуацією є одним із найбільш важливих інструментів у його роботі. Контрперенос аналітика – інструмент наукового дослідження несвідомого пацієнта” [4, с. 95]. Емоційна чуттєвість психолога сприяє швидкому діагностуванню виявів несвідомої сфери суб’єкта. “Наше головне припущення полягає в тому, – відмічає вчена, – що несвідоме аналітика виявляється розуміннєвим щодо несвідомого пацієнта” [4, с. 96]. Отож об’єктивування глибинних детермінант суб’єкта здійснюється завдяки відчуттям психолога, котрі осідають у вигляді реакцій контрпереносу. Аналіз останнього забезпечує перевірку правильності діагностування несвідомої сфери суб’єкта.

Емоційні вияви психолога інколи є показниками, значно адекватнішими за певні висновки, тобто за сприйняття несвідомим психолога виявів несвідомої сфери суб’єкта, що часто характеризує адекватно проведеної діагностику. В таким спосіб психолог використовує свій емоційний відгук як “ключ” до несвідомого суб’єкта. Емоції, викликані у психолога, набувають вагомого значення для суб’єкта в розумінні виявів несвідомої сфери, дії психологічних захистів тощо. При цьому важливого значення набуває його здатність аналізувати власні реакції контрпереносу, що, зі свого боку, сприяє адекватному діагностуванню переносу підлітків та нівелює психічне вигорання у процесі психокорекційної роботи. “Особлива ефективність психоаналізу полягає, – наголошує Р. Чессік, – у вирішенні неврозу переносу засобами інтерпретації, а не при допомозі якої-небудь іншої частини методу лікування” [4, с. 225].

Досліджуючи питання переносу, Т. С. Яценко зосереджує увагу на неусвідомлюваності їх дії. Тому об’єктивування реакції переносу можливе лише за сторонньої допомоги. Вияв несвідомої сфери здійснюється за участю реакцій переносу, які часто реалізуються згідно з феноменом вимушеного повторення. Науковець наголошує на потребі звертати увагу не

скільки на явище переносу, стільки на об'єктивування за його участю логіки несвідомого, “в яку поступово на когнітивному рівні організуються захисні реакції психіки, покликані як оберігати “Я” суб'єкта від реалізації інцестуозних потягів, так і зробити здійсненими дитячі наміри, бажання та очікування” [10, с. 192]. Суперечність двох логік зосереджується у їх різноспрямованості: якщо логіка свідомого спрямована на ствердження сили, самозбереження, налагодження контактів зі сторонніми людьми, то логіка несвідомого – на визнання безсилля, тенденції до психологічної смерті, страху перед оточенням тощо. Узгодження двох логік забезпечується системою психологічних захистів, зокрема через викривлення реальності відповідно до логіки свідомого. Саме психологічні захисти зумовлюють формування суб'єктивної зінтегрованості психіки суб'єкта. Т.С. Яценко стверджує, що “трансфер набуває психокорекційної сили лише тоді, коли його пізнання зорієнтовуватиметься на системні характеристики несвідомого, які організуються в логіку несвідомого, відмінну від логіки свідомого” [10, с. 193]. Це вказує на важливість відкорегованості психолога задля нівелювання інфантильних переживань, котрі невидимо керують його поведінкою. Водночас психологічні захисти породжують викривлення соціально-перцептивної інформації, яка спричиняє навантаження матеріалом протагоніста та призводить до виникнення явища психічного вигорання. Відтак успішність психокорекційної роботи багато в чому залежить від власної відкорегованості практичного психолога, тобто від того, “наскільки глибоко він проник у власне несвідоме і якою мірою переборює властиві йому комплекси” [3, с. 611].

У будь-якому разі уникнення практичним психологом під час роботи з підлітками явища психічного вигорання вимагає своєчасного розв'язання власних особистісних проблем, породжуваних внутрішньою неусвідомлюваною суперечністю психіки, зокрема тих, що стосуються підліткового періоду розвитку. Загалом наявність особистісної проблеми часто зумовлює невідправдане психологічне перевантаження матеріалом протагоніста, що провокує психічне вигорання. Упередження останнього забезпечується шляхом особистісної психокорекції психолога під час групових занять за методом АСПН, розробленого Т.С. Яценко [9; 10]. Цей метод сприяє нівелюванню деструктивних виявів психіки, які негативно впливають на міжособистісні стосунки з іншими людьми, перешкоджають особистісному та професійному зростанню, породжують феномен психічного вигорання. Детермінантами особистісної проблематики психолога та процесів переносу здебільшого є неусвідомлювані тенденції, які неможливо пізнати самотійно, що підкреслює актуальність використання методу АСПН та сприяє гармонізації

свідомої і несвідомої сфер психіки. У зв'язку з цим Т.С. Яценко пише: “Методика АСПН є адекватною цілісному і системному пізнанню психіки в напрямку надання психокорекційної допомоги кожній людині, яка її потребує, в нівелюванні особистісної проблематики та гармонізації внутрішнього світу” [9, с. 5].

Отже, особистісна проблематика психолога, породжувана суперечливістю психіки, детермінує неусвідомлювані вияви реакцій контрпереносу на особистість підлітка. Вона зумовлює ригідність психіки, її закритість для нового досвіду, неадекватне сприйняття психологом матеріалу підлітків у процесі психокорекційної роботи, що дезадаптує і послаблює його особистість, спричиняючи виникнення феномена психічного вигорання. Нівелювання особистісної проблеми та об'єктивування її глибинно-психологічних витоків можливе під час АСПН. У цьому випадку особистісна відкорегованість практичного психолога забезпечує усвідомлення ним виявів контрпереносу, що покращує психокорекційний процес, сприяє легкому перенесенню об'єктних ролей, наданих підлітком. Усвідомлення наявності системи психологічних захистів та їх інфантильних детермінант зліквідовує соціально-перцептивні викривлення, а відтак унеможлиблює емоційне перевантаження. Останнє забезпечує адекватне розуміння механізмів перенесень підлітка, що є одним із значущих показників професійного становлення психолога-практика.

1. Калина Н.Ф. Основы психоанализа. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. – 352 с.

2. Контрперенос в психоаналитической психотерапии детей и подростков / Под. ред. Дж. Циантиса, А.-М. Сандлер, Д. Анастасуполоса, Б. Мартиндейла: Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2005. – 149 с.

3. Лейбин В.М. Классический психоанализ: история, теория, практика. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2001. – 1056 с.

4. Психоаналитическая хрестоматия. Классические труды / Научный редактор и автор вступления М.В. Ромашкевич. – М., 2005. – 431 с.

5. Психоаналитические термины и понятия: Словарь / Под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина: Перев. с англ. А.М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2000. – 304 с.

6. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

7. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа: Пер. с англ. С.В. Воронина и И.Н. Гвоздева / Под ред. С.М. Черкасова. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1995. – 288 с.

8. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М.: Наука, 1991. – 546 с.

9. Яценко Т. С. Основы глубинной психокорекции: феноменология, теория і практика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 382 с.

10. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.